

FILOSOFICKÉ DÍLO O OBECNÝCH ZÁKONITOSTECH
SOCIALISTICKÉ VÝROBY

Knihu D. Slejšky¹ označuje v předmluvě akademik Kolman plným právem za průkopnické dílo. Je to práce, jež se pokouší organicky spojit průzkumy základních výrobních jednotek s rozvíjením teorie marxistické dialektiky na nejobecnější filosofické rovině. Kniha D. Slejšky má, zhruba řečeno, tři části:

1. Úvodní rozbor kategorie výrobních sil a kategorie výrobních vztahů;
 2. rozbor zákonitostí socialistických výrobních vztahů;
 3. obecné závěry o dialektice společnosti a o kategorii rozporu.
- Rozdělíme si recenzi též na tři oddíly, odpovídající tomuto rozdělení.

1. O Slejškově pojetí kategorie výrobních sil a kategorie výrobních vztahů.

D. Slejška nebudoval filosofická vymezení kategorie výrobních sil a výrobních vztahu na základě původního, nezkrusleného Marxova ekonomického učení, jako O. Šik v knize *Ekonomika, zájmy, politika*.² Jak jsme se zmiňovali ve své recenzi o Šikově knize, soudruh Šik obnovuje Marxovo pojetí dialektické jednoty obou stránek společenské výroby, a chápe ve shodě s Marxem ekonomický rozbor jako rozbor společenské výroby v její dialektické jednotě. K diferenciaci stránky výrobních sil a stránky výrobních vztahů přistupuje soudruh Šik tak, že z celku

společenské výroby vyčleňuje stránku výrobních sil. Naproti tomu Slejškova kniha, tak novátorská v rozboru zákonitostí socialistických výrobních vztahů, bere jako samozřejmé zcela opačné východisko, běžné v údobí kultu osobnosti: Výrobní vztahy jsou to, co je na výrobním procesu specificky kapitalistické či specificky socialistické.³ Co se takto nevyčlení jako výrobní vztahy, to jsou výrobní síly. Z tohoto hlediska Stalinova zúžení výrobních vztahů jako vztahů vyplývajících z charakteru vlastnictví výrobních prostředků, soudruh Slejška naprosto nesprávně interpretuje základní ekonomický obsah *Marxova Kapitálu* jako vnitřní záležitost výrobních sil, oddělenou od kapitalistických výrobních vztahů.

„Základním východiskem vědeckého studia vnitřních zákonitostí vývoje výrobních sil je ovšem *Marxův Kapitál*. Marx zde formuloval celou řadu takových specifických zákonů, jejichž znalost je předpokladem vědecké formulace zákonů ekonomických. Jmenujeme jen některé z nich: výměna látek mezi člověkem a přírodou je Marxem charakterizována jako zákon regulující společenskou výrobu. Dále se Marx zmiňuje o technickém zákonu samotného výrobního procesu, jímž myslí svébytné zákonitosti vývoje techniky. Obzvláštní důraz klade Marx na zákon zvyšující se produktivní síly práce. Při roz-

¹ D. Slejška, *Dialektika výrobních sil a socialistických ekonomických vztahů* (NPL, 1962).

² Viz mou recenzi v 6. čísle *Otázek marxistické filosofie*, 1962.

³ „Výrobně provozní kooperace práce představuje vztahy mezi lidmi jakožto výrobci a přitom se svým základním obsahem nevymyká z rámce výrobních sil. Tyto vztahy neplynou teprve z ekonomiky dané společností, jsou primárnější než vztahy ekonomické.“ Uvedená Slejškova kniha, 11.

boru tohoto zákona ukazuje na význam kooperace pro růst produktivní síly práce a na druhé straně význam tohoto zákona pro nadpráci, tvorbu relativní nadhodnoty a existenci vykořisťovatelských tříd, pro akumulaci a centralisaci kapitálu za kapitalismu. Pokud jde o význam tohoto zákona v souboru vnitřní zákonitosti výrobních sil, vyvozuje z něj Marx další zákon, podle něhož v důsledku pokroku v produktivitě společenské práce může být stále rostoucí masa výrobních prostředků uváděna do pohybu se stále menším a menším vynaložením lidských sil. Souvisí to i se zákonem, dle kterého je akční schopnost pracovní síly nepřímou proporcionální době její aktivní činnosti. Velmi často jedná Marx o zákonu souvztažnosti mezi dvěma základními skupinami, mezi výrobou výrobních prostředků a výrobou spotřebních předmětů.⁴

Soudruh Slejška zde prohlašuje o základním ekonomickém⁴ vztahu výroby výrobních prostředků a výroby spotřebních předmětů, že to je vnitřní záležitost výrobních sil. Zatím co J. V. Stalin, ač byl iniciátorem zužování výrobních vztahů na vlastnické vztahy, r. 1952 v *Ekonomických problémech socialismu* přece jen ve smyslu Marxova ekonomického učení výslovně uznal, že schéma společenské reprodukce vyjadřují stránku výrobních vztahů a přece jsou společná jak kapitalistickým, tak socialistickým výrobním vztahům. Dragoslav Slejška se přidružuje zúžení výrobních vztahů tak zarputile, že prohlašuje i sám základní ekonomický vztah mezi výrobou výrobních prostředků a výrobou spotřebních předmětů za vnitřní zákonitost výrobních sil. Slejškovo hledisko, uměle interpretující základní ekonomický obsah *Kapitálu* jako vnitřní problematiku výrobních sil, deformuje Marxuv přístup k daným otázkám.⁵

⁴ Uveděná Slejškova práce, 42.

⁵ Obdobně prohlašuje Slejška ekonomický rozpor mezi výrobou a spotřebou (jež nazývá rozparem mezi výrobou a potřebami lidí) za vnitřní rozpor stránky výrobních sil, jenž se

Z hlediska uvedeného Slejškova pojetí vnitřních zákonitostí výrobních sil by Marxovy rozbor problematiky užité hodnoty a ekonomické kvality v I. kapitole I. knihy *Kapitálu* a Marxovy rozbor zpědmětněné a živé práce v V. kapitole I. knihy a v XX. kapitole II. knihy patřily svým obsahem do specifické problematiky výrobních sil, a stránkou výrobních vztahů by zde byla pouze hodnotová a kapitálová forma, již tyto vztahy nabývají za specifických podmínek zbožní výroby a za specifických podmínek kapitalistické výroby. Z tohoto hlediska by vlastně zákon rozvoje produktivity práce, pokud se v socialistické a v komunistické společnosti prosazuje bez hodnotového zakuklení, obsahoval pouze stránku výrobních sil.

Soudruh Slejška velmi správně polemizuje s rozšířenou tendencí zúžovat stránku výrobních sil na čistě technickou stránku společenské výroby, a správně ukazuje, jak je stránka výrobních sil společenská, i pokud odezíráme od jejího dialektického sepjetí se stránkou výrobních vztahů.⁶ Ale jeho pozitivní vymezení, co je stránkou výrobních vztahů, a jaký je charakter jednoty obou stránek, vycházejí z dogmat údobí kultu osobnosti, jež nebyla nikdy vědecky zdůvodněna, a byla svévolně přilepována k Marxovu ekonomickému učení. Takovým dogmatem je tvrzení, že jednota stránky výrobních sil a stránky výrobních vztahů prý je jednotou obsahu a formy.⁷

Soudruh Slejška na základě tohoto dogmatického schématu vymezuje obecný pojem práce: „Práce, jsouc svým konkrétním obsahem kategorií sféry výrobních sil, je svou abstraktní formou kategorií ekonomickou, neboť práce vždy probíhá v rámci

prý vůbec netýká výrobních vztahů, 73 — 74, s. Slejška zde vytváří úplně svévolnou konstrukci, že prý tento rozpor je hybnou silou rozvoje výrobních sil. V dalším rozboru mezi výrobou a spotřebou soudruh Slejška správně ukazuje, jak to je odvozený rozpor.

⁶ Uvedená práce, 9n., 29.

⁷ Uvedená práce, 28 — 29.

určitého ekonomického sepjetí pracovníků s výrobními prostředky.⁸

Soudruh Slejška pracoval na knize v letech 1954 — 1960. Úvodní část o kategorii výrobních sil a výrobních vztahů vznikla zřejmě v prvním údobí této několikaleté práce v době, kdy Marxova východiska byla ve vědomí i jiných marxistických autorů zaplavena teoretickými deformacemi let kultu osobnosti. Je hlavně vinou recenzenta soudruha Mlynáře, že Slejškova kniha vychází až nyní, po Šikově knize, ač na ní soudruh Slejška pracoval v údobí podstatně dřívějším, než pracoval soudruh Šik na své knize. Okovy stalinského přístupu ke kategoriím „výrobní síly“, „výrobní vztahy“, nutno proto brát jako něco zákonitého, co autora v době, kdy psal tuto část knihy, nutně omezovalo. Tím více nutno ocenit originálnost, myslitelsky hluboké postřehy, jež i v rámci zmíněného zásadního omezení nacházíme i v této části Slejškovy knihy.

Slejškovo úsilí proniknout ke specifčnosti stránky výrobních sil má, kromě už vyložených záporů, i hluboké pozitivní jádro.

Slejškovy rozborů specifčnosti stránky výrobních sil pronikají silou abstrakce složitějšími vrstvami a úrovněmi dialektiky objektivního a subjektivního, jež představuje politická a ekonomická činnost, a odhalují, jak i ta nejelementárnější úroveň výrobních sil, vzata v abstrakci sama o sobě, má své specifické formy posazování dialektiky objektivního a subjektivního.

Slejškovo pojetí, že např. kapitalistické výrobní vztahy jsou v epoše světové socialistické revoluce výlučně jen brzdou výrobních vztahů, že se až do uskutečnění socialistické revoluce rozvíjejí výlučně jen výrobní síly,⁹ vychází ze stalinského redukování výrobních vztahů na vztahy vyplývající z vlastních výrobních prostředků. Ve skutečnosti však rozpor mezi rozvojem stránky výrobních sil a mezi zaostávající stránkou kapitalistických výrobních vztahů

probíhá i uvnitř stránky kapitalistických výrobních vztahů, i ekonomická stránka společenské produktivity práce a společenské dělby práce se ocitá v rozporu s kapitalistickými vlastnickými vztahy.¹⁰

Jediné Slejškovo obecné vymezení kategorie výrobních vztahů vychází příliš ze specifických rysů třídně rozdělených společenských formací, a nepostihuje výrobní vztahy za komunismu.¹¹

V závěru této obecné kapitoly o výrobních silách a výrobních vztazích vymezuje soudruh Slejška synteticky jednotlivé momenty dialektické rozpornosti a jednoty stránky výrobních sil a stránky výrobních vztahů. Velmi správně polemizuje s tendencemi ustupovat od potřeby synteticky stmelit všechny tyto momenty ve formulaci jediného celistvého vnitřně rozporného zákona, jakým byla Stalinova formulace „zákon závazného souladu výrobních sil a výrobních vztahů“. Podle mého názoru však Slejška neuplatňuje dost důsledně hluboký požadavek synteticky vyjádřit dialektickou vnitřní rozpornost stránky výrobních sil a stránky výrobních vztahů, když tvrdí, že formulace „zákon závazného souladu“ byla, jak píše, zatím nejlepším pokusem. Tato formulace, jak byla rozvedena Stalinem, absolutisuje moment jednoty obou rozporných stránek v údobí rozvoje kapitalismu či v epoše socialismu a komunismu, kdy výrobní vztahy podněcují výrobní síly, kdy mezi oběma stránkami

¹⁰ Viz o tom blíže O. Šik, *Ekonomika, zájmy, politika*, NPL 1962; 186n; J. Cibulka, *Přinos Marxova Kapitálu k poznání společenských zákonů*, Rozpravy, ČSAV, 133n, J. Cibulka, *Klíčová úloha vlastnických vztahů v komplexu výrobních vztahů*, *Otázky marxistické filozofie*, 5, 1962.

¹¹ Uvedená Slejškova práce, 33. Polemisoval jsem s tímto zaměřením Slejškových vymezení kategorie výrobních vztahů, jak se projevovало již ve Slejškově stati *K otázkám vymezení kategorie výrobní síly* (*Filosofický časopis*, 5, 1961 ve své stati *Pokus o vymezení kategorie výrobních sil a výrobních vztahů*, *Otázky marxistické filozofie*, 4, 1962, 381 — 382.

⁸ Uvedená práce, 19.

⁹ Uvedená práce, 39.

neexistuje konflikt, a současně podněcuje moment jednoty obou rozporných stránek v takových údobích, kdy zastaralé výrobní vztahy výrazně brzdí rozvoj výrobních sil, např. u současného kapitalismu. Příliš redukuje vnitřní rozpornost obou stránek na konflikt zastaralých výrobních vztahů s rozvojem výrobních sil.

Vnějškovost Slejškova pojetí výrobních sil a výrobních vztahů se projevuje zejména v jeho pojetí, že v době, kdy kapitalistické výrobní vztahy odpovídaly stavu rozvoje výrobních sil, nebyl rozpor mezi kapitalistickými výrobními vztahy a mezi výrobními silami vůbec antagonistickým rozparem, a že naopak v době, kdy mezi kapitalistickými výrobními vztahy a výrobními silami existuje antagonistický rozpor, kapitalistické výrobní vztahy prý bezmocně klopýtají za rozvojem výrobních sil.¹² Z hlediska Marxova hluboce pravdivého pojetí výrobních sil a výrobních vztahů jako dvou rozporných stránek týchž jevů a procesů společenské výroby je rozpornost těchto dvou stránek od počátku antagonistická, konkurenční vztahy prudce rozvíjejí společenskou výrobu, i když cestou znehodnocování už vynaložené společenské práce. A naopak i v údobí, když vnitřní vývoj těchto antagonistických rozporů vede k tomu, že převažuje brzdicí úloha kapitalistických výrobních vztahů, neredukuje se vzájemná dialektika obou rozporných stránek na tuto brzdicí úlohu.¹³

V menší míře, ale přece narušuje ono zásadně vnějšíkové Slejškově chápání strán-

ky výrobních sil a stránky výrobních vztahů Slejškova pronikavě a originálně rozpory dialektiky výrobních sil a výrobních vztahů za socialismu. Základní linie Slejškova výkladu je nesmírně hluboká: Rozpornost výrobních sil a výrobních vztahů je tou nejjzákladnější zákonitostí veškerého společenského vývoje, je společná všem společenským formacím.¹⁴

Klíčem k poznávání konkrétní specifčnosti dialektiky výrobních sil a výrobních vztahů v rámci určité jednotlivé společenské formace je vnitřní rozpor výrobních vztahů.¹⁵ Je-li vnitřní rozpor stránky výrobních sil antagonistický, je antagonistický i rozpor stránky výrobních vztahů. Tak tomu je u dialektiky výrobních sil a výrobních vztahů ve vykořisťovatelských společenských formacích. Je-li za socialismu a komunismu vnitřní rozpor stránky výrobních vztahů neantagonistický,¹⁶ je neantagonistický i rozpor mezi stránkou výrobních sil a výrobních vztahů.¹⁷ Soudruh Slejška zejména ukazuje, jak není správná představa, jako by socialistické výrobní vztahy otevíraly jednou pro vždy neomezený prostor rozvoji výrobních sil. V prvních údobích ustavování socialistických výrobních vztahů vystupuje do popředí ta stránka dialektiky výrobních sil a socialistických výrobních vztahů, že stránka výrobních vztahů nejen že odpovídá současnému stavu stránky výrobních sil, ale i dlouhodobým perspektivním rozvojem společenské výroby, takže, v tomto smyslu, předbíhá momentální úroveň výrobních sil a její postřehy.¹⁸ Ale velmi brzy se i za socialismu rozvíjí stránka vý-

¹² Uvedená Slejškova kniha, 67, 69.

¹³ V. Mackevič uvádí v dokumentární publikaci o návštěvě sovětských odborníků v USA r. 1956, že rozhodujícím činitelem, jenž vede americké farmáře k usilovnému rozvoji společenské produktivity práce, k tomu, že za posledních 20 let se v USA zmenšilo vynaložení živé práce na 1 q pšenice 2,6 ×, na 1 q kukuřice 4 ×, že od r. 1940 do r. 1955 vzrostl počet obilních kombajnů 5 ×, tlak monopólů na snižování cen zemědělských výrobků (*Čto my viděli v SŠA i v Kanadě*, Moskva 1957, 26 – 27.

¹⁴ Uvedená Slejškova kniha, 66.

¹⁵ Tamtéž, 66.

¹⁶ Pojem neantagonistického rozporu vymezil soudruh Slejška jako první v Nové myslí 1957, č. 10, jako takový rozpor, kde rozvoj jedné stránky rozporu zákonitě podněcuje rozvoj druhé stránky rozporu.

¹⁷ V II. kapitole, *Dialektická spojitost výrobních sil a socialistických vztahů*, v 3. podkapitole 65n.

¹⁸ Recenzovaná Slejškova kniha, 56, 58, 69.

robních sil rychleji než stránka výrobních vztahů, takže i socialistické výrobní vztahy některými svými přežilými momenty brzdí rozvoj výrobních sil.¹⁹ V konkrétním rozboru této nejpodstatnější otázky celé Slejškovy knihy se projevují u soudruha Stejšky dvě protichůdné tendence: jednak tendence k topornému výkladu vyplývajícímu ze Slejškova stalinského pojetí výrobních sil a výrobních vztahů, jednak tendence spjatá se Slejškovým myslitelským přístupem k neantagonistické vnitřní rozpornosti socialistických výrobních vztahů. V úvodních kapitolách (včetně II. kapitoly) se více uplatňuje první tendence. Soudruh Slejška, zde několikrát zdůrazňuje, že výrobní síly se rozvíjejí díky svým vlastním vnitřním zákonitostem,²⁰ takže výrobní vztahy zde vycházejí tak trochu jako zelené či červené světlo nad kolejnicemi, jež buď umožňuje lokomotivě výrobních sil jet dopředu, či jí nutí, aby se zastavila. „I za socialismu probíhá zákonitý proces, během kterého ekonomické vztahy přecházejí z postavení hybné páky výrobních sil do postavení jejich brzdy a naopak.“²¹ Na této formulaci je výrazně patrné, že vnějškové chápání výrobních sil a výrobních vztahů spolu se Stalinovým pojetím, že výrobní síly a výrobní vztahy jsou buď v souladu či v konfliktu, narušuje hluboce dialektický obsah nastíněného Slejškova teoretického zobecnění rozpornosti obou stránek socialistického způsobu výroby. Obdobně deformuje celý smysl Slejškova hlubokého rozboru, když nepřistupuje k analýze zrušení, systému řízení prostřednictvím hlavních správ r. 1957 z hlediska vnitřní rozpornosti stránky výrobních vztahů, a když hledá jakousi bezprostřední příčinu této změny výrobních vztahů v procesech výrobních sil, v tom, že r. 1957 si rozvoj automatizace vynutil změnu soustavy ekonomického řízení.²² Ale tese zprávy soudruha Chruščova z r.

1957,²³ v nichž byla nejhloběji zdůvodněna nutnost zrušit centralisovaný resortní systém řízení, velmi výrazně ukazuje, že tato soustava řízení brzdila rozvoj výrobních sil nejen v těch výrobních odvětvích, kde se rozvíjela automatizace výroby, ale v těch výrobních odvětvích, v nichž ještě nejde o automatizaci. Zmíněný dokument uvádí jako příklad brzdivé úlohy soustavy centralisovaného resortního řízení, že na stavbě několika domů v jedné a téže ulici ve Sverdlovsku se podílelo několik hlavních správ. Na tomto příkladu by bylo správné nehlédat jakousi bezprostřední příčinu v nástupu automatizace výroby, ale vycházet především z vnitřní rozpornosti výrobních vztahů. Systém detailního řízení centrálními orgány měl nezbytně své záporné rysy i před r. 1957, ale v tomto údobí převažovala jeho progresivní úloha, jako nástroje socialistické industrialisace. Socialistická industrialisace, měnící základní strukturu výrobních odvětví, vyžadovala tento systém detailního řízení centrálními orgány. Brzdivá úloha této soustavy řízení začínala převažovat ne teprve tehdy, když vyvstával přechod k automatizaci výroby. Začínala převládat už tehdy, když byly v podstatě splněny úkoly socialistické industrialisace. Právě proto měla tato soustava řízení tak zápornou úlohu nejen v těch výrobních odvětvích, v nichž začínal přechod k automatizaci výroby, ale i v těch, v nichž přechod k automatizaci výroby ještě nezačínal. V přístupu k této otázce uplatňuje Slejška příliš Stalinovo dogma, že výrobní vztahy jsou formou a výrobní síly obsahem, příliš uměle hledá bezprostřední příčinu ve sféře výrobních sil, zatím co adekvátní by bylo vycházet z vnitřní rozpornosti výrobních vztahů, jak ji právě soudruh Slejška hluboce objasnil a uplatnil při rozboru jiných důležitých otázek v recenzované knize.

V obecné kapitole o dialektice výrobních sil a socialistických ekonomických vztahů stojí obě hlediska — hledisko stalinské vnějškovosti v chápání výrobních sil a výrobních vztahů, a pravdivé hle-

¹⁹ Slejškova kniha, 64.

²⁰ Slejškova kniha, 42, 75.

²¹ Slejškova kniha, 65.

²² Str. 59 — 60.

²³ Rudé právo 1. 4. 1957.

disko, že se dialektika výrobních sil a výrobních vztahů prosazuje prostřednictvím vnitřní rozpornosti jednotlivých stránek výrobních vztahů, vedle sebe. Teprve další kapitoly, jež analyzují rozpor mezi soustředěností socialistických výrobních vztahů a mezi přímým vlastnickým poměrem pracujících k výrobním prostředkům, plně opouštějí neplatná východní stalinská škatulkující dogmata o výrobních silách jako obsahu, a plně se opírají o plodný metodologický princip Slejškovy knihy, o princip neantagonistické vnitřní rozpornosti stránky výrobních vztahů. Toto vlastní Slejškovo metodologické východisko je nejvýstižněji vyjádřeno těmito formulacemi: „Zaostávají-li jednotlivé stránky za vývojem výrobních sil, zaostávají současně za jinými stránkami ekonomických vztahů, které vůči vývoji výrobních sil nezastaraly. Obojí rozpory jsou spolu nedílně spjaty a mají stejně základní význam. Vnitřní rozpornost ekonomických vztahů je podstatou jejich rozporného postavení jako hybné páky a jako brzdy výrobních sil... specifičnost socialistického rázu rozporu mezi výrobními silami a ekonomickými vztahy lze vyložit jen se znalostí specifičnosti vnitřních rozporů socialistických ekonomických vztahů. Jen tak lze pochopit, kterými svými konkrétními stránkami socialistické ekonomické vztahy v té či jiné době brzdí výrobní síly, co v sobě, jako své vnitřní rozpory musejí překonávat, aby byly současně překonávány rozpory mezi nimi a výrobními silami. Dokud neznáme vnitřní rozpor ekonomických vztahů formace, může být probírání otázky rozporu mezi výrobními silami a těmito ekonomickými vztahy jen všeobecné a kusé. V nejlépeším případě může být jednostranně deduktivním pokusem o aplikaci obecného na zvláštní, což bez konkrétního rozboru daných ekonomických vztahů postrádá živého obsahu. Právě to, že myšlenka o rozporu mezi výrobními silami a socialistickými ekonomickými vztahy nebývá někdy dováděna k nevyhnutelnému závěru o rozporném

vývoji samotných ekonomických vztahů, svádí zase zpětně k neexplicitním reziduím dřívějších stanovisek, která popírala rozpornost ve vzájemném poměru výrobních sil a výrobních vztahů za socialismu.“²⁴

2. Rozbor zákonitostí socialistických výrobních vztahů.

Podle mého názoru je nejcennější tato druhá část Slejškovy práce, jeho rozbor vnitřních zákonitostí socialistických výrobních vztahů. Slejškovým východiskem nejsou ani knižní údaje jiných autorů, ani pouhé sociologické průzkumy ve smyslu buržoasní sociologie, jak se o nich u nás v poslední době tolik píše. Slejškovým východiskem je ekonomicko-politický rozbor základní výrobní jednotky ostravského dolu, rozbor skutečných hybných sil obratu v plnění výrobních úkolů v celé jejich komplexnosti. S. Slejška se řídil jedině správnou metodou studia společenských jevů, jako ji formuloval soudruh Mao Ce-tung v předmluvě k materiálům z průzkumu vesnice z r. 1941: Vybrat si několik jednotek společenského života, jež jsou typické v onom ohledu, který zkoumáme, a zde provádět ne nějaký průzkum, ale hlubokou a všestrannou analýsu. (S. Slejška je naším jediným filosofickým pracovníkem, který pracuje už léta touto metodou.) Domnívám se však, že ani u s. Slejšky nevyřstají jeho závěry ve všech případech ze zobecnování shromážděného materiálu. Zatím co v případě ostravských dolů s. Slejška vyvozuje své závěry z hlubokého studia všech důležitých společenských souvislostí, v pasážích o státních statcích ulpívá na shromažďování údajů, které staví vedle předem dané obecné myšlenky.

Myslím, že je jen jednou stránkou úspěchu s. Slejšky, že postupoval touto metodou zobecnování reálných výrobních procesů. Druhou a stejně důležitou stránkou úspěchu s. Slejšky je, že přistupoval ke svým rozborům z hlediska přesně ujas-

²⁴ Recensovaná Slejškova kniha, 71 — 72.

něných obecných zákonitostí. Již r. 1957 v říjnovém čísle *Nové myslí* formuloval s. Slejška obecnou podstatu neantagonistických rozporů, že totiž rozvoj jednoho pólu neantagonistického rozporu podporuje a předpokládá rozvoj druhého pólu. Ještě významnější však je způsob, jímž s. Slejška objasnil v této své knize, jež je předmětem učení, pomocí pravdivě pojaté obecné zákonitosti řadu velmi složitých otázek socialistických výrobních vztahů. Slejškovy precizní pojetí neantagonistických rozporů osvětluje jako reflektor jinak neprůhledné komplexy souvislostí, umožňuje, aby si novým způsobem formuloval problémy, a při tom se stále znovu a znovu prověřuje jako pravdivě poznaná obecná zákonitost a obohacuje se novými stránkami a aspekty. Tato část Slejškovy knihy na základě zakončení fakt z dějin národního hospodářství SSSR i autorových vlastních průzkumů odhaluje neantagonistický rozpor mezi ekonomickou centralisací socialistické výroby a mezi přímým vlastnickým poměrem pracujících k výrobním prostředkům jako základní rozpor socialistických výrobních vztahů.²⁵

Aby bylo zřejmé, že Slejškův přístup k problematice socialistických výrobních vztahů pozvedá poznání této oblasti na kvalitativně vyšší úroveň, stačí si srovnat Slejškovu práci s kteroukoliv jinou prací o socialistických výrobních vztazích. Jiní marxističtí filosofové či ekonomové, kteří se zabývají socialistickými výrobními vztahy, mají tendenci absolutisovat tu stránku socialistických výrobních vztahů, která v dané etapě vystupuje do popředí. V údobí, kdy v praxi socialistické výstavby vystupoval do popředí moment tuhé centralisace, chápali mnozí marxističtí autoři socialistický centralismus jako systém, který bude zákonitě stále více omezovat samostatnou ekonomickou aktivitu základních výrobních jednotek. Například sovětský filosof *R o s e n t a l* chápal ve své

²⁵ Viz 228n Slejškovy knihy, zejména formulace na str. 245.

rozšířené knize *Marxistická dialektická metoda* centrální plán jako něco, co stále více vylučuje odchylky, jež pokládal za nahodilé. Naproti tomu nyní, když v praxi výstavby socialismu vystupuje do popředí samostatná ekonomická iniciativa základních výrobních jednotek, absolutisují mnozí marxističtí autoři úlohu hodnotových vztahů a vídí v problematice hodnotových vztahů klíčovou problematiku socialistických výrobních vztahů.

Přístup s. Slejšky k těmto otázkám je mnohem hlubší. Z hlediska důsledně uplatňované zákonitosti neantagonistických rozporů ukazuje s. Slejška, jak údobí tuhé centralisace řízené v třicátých letech SSSR bylo nástrojem rozvoje přímého poměru pracujících k výrobním prostředkům, jak bylo jedině možným nástrojem, který byl s to s maximální rychlostí zapojit miliony nových pracovníků do socialistického poměru k výrobním prostředkům. A naopak s. Slejška hluboce analyzuje, že nastane-li příchodem nového ředitele podniku zásadní obrat v činnosti podniku, nejde o to, že by to bylo nové vedení, jež způsobilo tento obrat, ale o to, že nové vedení účinněji uvolnilo iniciativu zdola, a proto došlo k obratu.

Existenci neantagonistických rozporů uznávají všichni marxističtí autoři, kteří píšou o socialistické společnosti. Ale s. Slejška umí z hlediska této ústřední zákonitosti objevovat hlubší vzájemné souvislosti a dialektické přechody.

Pro správné pochopení rozvoje socialistických výrobních vztahů je snad vůbec nejdůležitější myšlenka s. Slejšky ze strany 106, že totiž systém detailního ukládání úkolů centrálními orgány nevyjádřuje vyšší stupeň socialistické ekonomické centralisace, že je naopak pouhým nástrojem ustavování této centralisace a vyjádřuje, že ekonomická centralisace posud není stabilisována. Tento hluboký pohled na podstatu socialistické ekonomické centralisace odhaluje mělkost revisionistického popírání progresivního charakteru socialistické ekonomické centralisace, i mělkost

dogmatického ztotožnění podstaty socialistické ekonomické centralisace s oněmi formami řízení, jež byly ve skutečnosti pouhými nástroji jejího ustavování. Podle mého názoru však i sám s. Slejška na str. 88 sklouzává k tomuto ztotožňování stupně socialistické ekonomické centralisace s oněmi formami řízení, jež znamenaly pouhou cestu k ustavování žádoucí centralisace.

Jsem přesvědčen, že toto jádro Slejškovy práce, jež se týká vnitřních zákonitostí socialistických výrobních vztahů, znamená veliký přínos jak pro teorii historického materialismu, tak i pro další rozvíjení dialektického materialismu i politické ekonomie socialismu.

Nejzávažnějším záparem této hlavní části Slejškovy knihy je, že Slejška přechází od faktických údajů přímo k zobecněním na úrovni historického materialismu, a že přeskakuje zobecnění na úrovni politické ekonomie jako speciální teoretické vědy. Soudruh Slejška nevychází dostatečně ani z těch výsledků ekonomie socialismu, jež byly publikovány v letech 1954 — 1960, kdy psal tuto knihu. Toto přeskakování ekonomické analýzy vnáší určitou libovůli i do některých Slejškových závažných formulací, např. do formulací o disproporcích mezi výrobou výrobních prostředků a výrobou spotřebních předmětů na str. 97. Bez náležitého ekonomického zdůvodnění nelze posoudit, co je zdravou proporcí a co je disproporcí.

Nacházet určitá přímá spojení mezi filosofickým rozbozem na nejvyšší rovině obecnosti (mezi rozbozem neantagonistické rozpornosti) a mezi empirickými fakty je nesmírným kladem Slejškovy práce. Slejška mobilizuje veškeru pojmovou výzvu marxistické dialektiky k rozboru základní výrobní jednotky ostravského velkodu. Je to novátorský čin, jež ukazuje cestu nejen společenským vědám, ale i zvědečtění praktické řídicí práce. Ale škodí celé knize, že zobecnění nižšího stupně obecnosti, zobecnění na úrovni politické ekonomie, jsou buď zatížena vulgarisacemi údobí kultu osobnosti (Slejškovo pojetí

výrobních sil a výrobních vztahů), či jsou prostě přeskočena (zobecnění na úrovni politické ekonomie).²⁶

Zmíněné přeskakování ekonomické analýzy citelně zmenšuje hodnotu i některých významných Slejškových teoretických koncepcí, a vnáší do nich momenty dogmatismu.

Slejškova kniha jasně odlišuje ve spleti společenských procesů socialistické epochy ty momenty, jež jsou už v této socialistické fázi základem perspektivního rozvoje komunistických společenských vztahů, od momentů, jež jsou specifické pro údobí NEPU²⁷ a od momentů, specifických pro socialistickou fázi komunismu. Tato problematika, co je specifické pro socialistickou fázi komunismu, a co je základem perspektivního rozvoje komunistických společenských vztahů, je koncentrovaně formulována v podkapitole *Dva sektory socialistické ekonomiky a zákon hodnoty*.²⁸ Soudruh Slejška zde vyslovuje metodologický požadavek zkoumat v čisté podobě zárodky komunistických společenských vztahů.²⁹ V dalším textu své knihy autor, podle mého názoru, průkazně dokázal, že neantagonistický rozpor mezi ekonomickou centralisací socialistické výroby a mezi přímým vlastnickým poměrem pracujících k výrobním prostředkům, jež právě charakterisuje zárodky komunistických společenských vztahů v jejich čisté podobě, je současně i hlavním rozparem rozmanitých socialistických výrobních vztahů, hybnou silou jejich rozvoje a jejich přechodu ke komunismu. Ve zmíněné kapitole autor hluboce formuluje, jak se specifické formy socialistické fáze postupně včleňují do ekonomických vztahů komunistické společnosti. Mám na mysli zejména formulace:

²⁶ Slejškova kniha ale obsahuje i řadu zobecnění na úrovni historického materialismu, s nimiž plně souhlasím, zejména zobecněné formulace o ekonomice a politice (V. kapitola, 246 — 283).

²⁷ Str. 223n.

²⁸ Str. 77n.

²⁹ Str. 79.

„Hmotná zainteresovanost je však širší kategorií než mzda. Jednou ze stránek přechodu ke druhé fázi komunismu je postupné přerůstání individuální hmotné zainteresovanosti v hmotnou zainteresovanost nejprv kolektivní a poté celospolečenskou, která se kryje s rozdělováním podle potřeb. Hmotná zainteresovanost se tím postupně vymyká působení zákona hodnoty. Je stále podřízena hlubším zákonitostem, týkajícím se upevňování socialistických pracovních kolektivů.“³⁰

Působení zákona hodnoty je podřízeno vývojovým zákonitostem plánovitého rozvoje ekonomiky a utváření socialistických pracovních kolektivů. Plánovitý vývoj i iniciatíva mají samy mnohem hlubší kořeny, ve kterých třeba hledat základ dialektiky nových ekonomických vztahů. V nich se již utvářejí prvky komunistických vztahů, které se v budoucnosti budou rozvíjet bez jakéhokoliv zbožního hávu.“³¹ Soudruh Slejška pak v této úvaze pokračuje takto: „Hodnotové vztahy jsou dočasnou formou, v níž vystupuje zcela nový obsah, představitelný co do své podstaty i bez nich.“³² Tato věta přeměňuje perspektivní tendenci v dogma, protože neříká, že hodnotové vztahy jsou — v současných našich podmínkách — zákonitě jedinou možnou formou prosazování uváděné perspektivní tendence. Takové rozvíjení v podstatě správné a hluboké koncepcce odvádí pozornost od prosazování perspektivních tendencí v současných konkrétních podmínkách. Není správné psát o základních ekonomických otázkách socialistické společnosti jen z hlediska zárodků komunistické společnosti, a nezaujmout stanovisko k hlavním současným teoretickým aspektům těchto otázek. Podle mého názoru je třeba, píšeme-li o podřízené úloze hodnotové formy, výslovně zdůraznit, že zanikání této hodnotové formy musí znamenat ještě přímějšší a výraznější určo-

vání cen vyrobených výrobních prostředků a spotřebních předmětů společensky nutnou pracovní dobou, a jasně se distancovat od dogmatiků, kteří chápali a chápou podřízenou úlohu hodnotové formy tak, že ceny výrobních prostředků i spotřebních předmětů nemusí být určovány společensky nutnou pracovní dobou, nutnou k jejich výrobě.

Protože soudruh Slejška hlavní části své knihy psal v letech reorganizace řízení našeho hospodářství (1957 — 1959), vyniká při četbě jeho knihy v současném údobí, kdy diskuse před XII. sjezdem kriticky zhodnotila i záporné stránky této reorganizace, že soudruh Slejška, jak jsem se již zmiňoval, neuplatňoval při konkrétním rozboru naší ekonomiky okolo r. 1957 dostatečně princip vnitřní rozpornosti socialistické ekonomiky, jež obecně tak zdůrazňuje. Soudruh Slejška nepřistupoval k opatřením let 1957 — 1958 dost důsledně jako k vnitřně rozporným opatřením, jež mají nutně i svou negativní stránku. Často spojuje obecně významné myšlenky s citáty jednotlivých našich i zahraničních hospodářských pracovníků, jež, z hlediska našich dnešních zkušeností vyznívají jednostranně. Je však nutno zdůraznit, že předmětem Slejškových rozborů jsou především obecné zákonitosti dialektiky výrobních sil a výrobních vztahů socialistické společnosti, a že tyto obecné zákonitosti autor naprosto průkazně a v nových případech zcela novátorsky formuluje na základě zobecnění obrovského faktického materiálu, ať už získaného přímým průzkumem v ČSSR či přejatého z dějin národního hospodářství SSSR.

3. *Obecné závěry o dialektice společnosti a o kategorii rozporu.*

V současné době se už stala teorie antagonistických rozporů materiální silou, metodologickým základem dokumentů XI. a zejména XII. sjezdu naší strany. Formulace o demokratickém centralismu

³⁰ Str. 81.

³¹ Str. 81.

³² Str. 81.

v dokumentech XII. sjezdu naší strany vědecky přesně vymezují neantagonistickou rozpornost tohoto principu. Proto je třeba zvláště připomenout, že soudruh Slejška formuloval už r. 1957³³ základní filosofická vymezení neantagonistických rozporů, jak jsou rozvinuta v této knize.

V obecně filosofických závěrech této knihy soudruh Slejška mimo jiné analyzuje z hlediska neantagonistické rozpornosti dogmatismus v praktickém řízení. Ukazuje, jak je mylná představa, že dogmatikové si staví příliš vysoké cíle, že předbíhají dané možnosti. Objektivní neantagonistický charakter společenských vztahů způsobuje, že takovoto přesakování objektivních možností v zájmu zjednodušené perspektivy vytlačuje řadu úseků na okraj vývoje. Směřuje-li dogmatismus k brzdění jedné stránky neantagonistického rozporu, k brzdění iniciativy zdola,

znamená to nutně, že tím oslabuje i stránku centrálního řízení, kterou subjektivně chce rozvíjet.³⁴

Domnívám se, že Slejškovy formulace o tom, jak je kategorie zákona širší než kategorie rozporu, jsou sice správné a významné, ale že v dané souvislosti (str. 290) jde spíše o otázku včlenění pohybu rozporů nižšího stupně obecnosti do pohybu rozporů vyššího stupně obecnosti.

Závěr

Jsem přes všechny závažné výhrady přesvědčen, že Slejškova kniha průkazně dokazuje a objasňuje hlavní rozpor socialistických výrobních vztahů a je významným podnětem pro další rozvíjení dialektického a historického materialismu a sociologických průzkumů.

J. Cibulka

MARXISTICKÁ STUDIE O HOLISMU

Práci E. Filové *Materialismus proti holismu* je třeba uvítat z mnoha důvodů. Předně proto, že je to první monografie, která se u nás z marxistických pozic uceleným způsobem holismem zabývá, za druhé proto, že autorka v kontextu kritiky holismu pozitivně rozvíjí celou řadu dosud zanedbávaných otázek marxistické filosofie (analýza strukturálních kategorií dialektiky: celek a část, struktura a funkce, které v době, kdy byla dialektika ztotožňována pouze s okleštěným pojetím dynamismu a evolucionismu, stály prakticky mimo jakoukoliv pozornost a zájem marxistických filosofů) a za třetí i proto, že Filová má velmi dobrý přehled o některých metodologických otázkách a potřebách současné biologie (a to jak biologie sovětské, tak západní) a dovede přesvědčivě a zaslé-

čně poukázat na význam i obtíže syntetických pokusů holistické či s holismem zpřízněné organismistické koncepce podstaty života, a to vždy v kontextu s aktuálními otázkami pronikání fyzikálních, chemických, matematických, kybernetických aj. metod postupů do současné biologie. Proto skrývá kniha E. Filové o holismu mnoho otázek k zamyšlení nejen pro samotné filosofy, ale i pro přírodovědce — biology.

Jak už sám název knihy naznačuje, a autorka to ostatně sama výslovně rozvádí v úvodu, studie se jako celek zaměřuje spíše na rozbor těch míst holistické filosofie celků, kde je zcela evidentní její idealismus a přibuzenství s idealistickými směry 20. století i staršími. V této souvislosti potom logicky vystupuje potřeba obhájit a rozvinout materialistické základy a předpoklady kategorie celistvosti, zdůraznit její objektivní existenci a metodologický význam v současné vědě a filoso-

³³ Nová mysl, č. 10, 1957.

³⁴ Slejškova kniha, 298 — 299, srv. Nová mysl, č. 10, 1957.